

KARABAĞ SORUNUNDA ATEŞKES VE RUSYA

(RUSSIA AND CEASEFIRE IN KARABAKH CONFLICT)

Dr. Nazim CAFEROV

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC)
İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi,
cafersoy@yahoo.com

Araz ASLANLI

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC)
İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi,
aslanly@yahoo.com

Öz: Karabağ sorununda özellikle 1992 yılından itibaren şiddetlenen savaşa 1994 Mayısından itibaren Ateşkes Anlaşması ile son verilmiştir. Fakat bu anlaşma aslında ateşi hiç kesmemiş, ayrıca her defa ateşkes ihlalleri yoğunlaştığı zaman bu ateşkes anlaşmasının niteliği, geçerliği ve mevcut durumun bir savaşa yol açıp açmayacağı ihtimali sorgulanmıştır. Özellikle Ağustos 2008’de yaşananlar eski Sovyet coğrafyasındaki diğer sorunların da aslında “dondurulmuş olmadığı” gerçeğini ve sorunların çözümü için daha yoğun girişimlere ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda bir dönem Karabağ sorununun çözümü için girişimler de yoğunlaştırılmıştır. Fakat bu girişimlerin de ciddi sonuçlar doğurmaması diğer etkenlerle birleşince 2016 yılı Nisan ayında cephe hattında şiddetli çatışmaların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Rusya’nın arabuluculuğu sonrasında yeni bir ateşkese dönüş uzlaşmasıyla sonuçlanan bu çatışmaların ardından barış görüşmelerinin yoğunlaştırılması yeniden gündeme gelmiş ve ateşkesin mutlaka sürdürülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu makalede ateşkes için genel girişimler, ateşkes anlaşmasının niteliği, ateşkesin elde edilme sürecinde ve devamında Rusya’nın rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ sorunu, Rusya, Ateşkes, İran

Abstract: Fierce fighting which became stronger particularly from 1992 in Karabakh conflict has been ended since May 1994 with the Ceasefire Agreement. Although this agreement in fact did not stop the fire, but each time when ceasefire violations intensified, quality, validity of this agreement and the possibility whether current situation leads to the war or not has been questioned. Especially August 2008 events showed the reality that other conflicts in post-Soviet area indeed “have not been frozen” and more

systematic initiatives needs to be taken in order to solve conflicts. In this context there was a term when a lot of efforts were made for the solution of Karabakh conflict. However when these initiatives were not given serious consequences combining with other factors in April 2016 violent clashes were inevitable in the frontline. After these clashes which resulted in a new ceasefire agreement only after Russia's mediation, intensification of peace talks came back to agenda and it was stressed out that ceasefire must be maintained. In this article, the role of the ceasefire agreement in terms of resolving conflict and the role of Russia in the process and durability of ceasefire will be evaluated.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Karabakh problem, Russia, Ceasefire, Iran

Giriş

Karabağ sorununun tarihini birkaç yüzyıl öncesine götürmek mümkün olmakla beraber günümüzdeki anlamıyla bu sorun önemli ölçüde 20. yüzyılın başlarında ve sonlarında yaşanan gelişmelerin eseridir. Sorunun diğer boyutları ve nedenleri de mevcut olmakla beraber özellikle 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan içerisinde Ermeni nüfusun yoğunluğunu sağlayacak şekilde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulması ve 20. yüzyılın sonlarında bu yapının Azerbaycan'ın kontrolü dışına çıkmasının sağlanması, Ermenistan'ın bölgeyi kendisine birleştirmeye çalışması, Moskova yönetiminin buna sözde karşı çıkması, ama fiiliyatta Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini desteklemesi sorunu günümüzdeki haline getirmiştir.

1980'lerin ikinci yarısında sorunun tırmanmasıyla birlikte çözüme girişimleri, 1990'ların başında çatışmaların alevlenmesiyle birlikteyse öncelikle ateşkesin sağlanmasına yönelik girişimler söz konusu olmuştur. İster Sovyetler Birliği içerisinde isterse de Sovyetler Birliği'nin dağılmasında sonraki aşamada ateşkesin sağlanması için çok sayıda girişim söz konusu olmakla beraber göreceli olarak daha kalıcı ve savaşı önemli ölçüde durduran ateşkesle özellikle Rusya'nın arabuluculuğuyla Mayıs 1994'de ulaşılabilmektedir. Bişkek protokolü ve arından imzalanan ateşkes anlaşması resmi olarak savaşı durdurursa da aslında ateşi hiç kesmemiş, ayrıca her defa ateşkes ihlalleri yoğunlaştığı zaman bu ateşkes anlaşmasının niteliği, geçerliliği ve mevcut durumun bir savaşa yol açıp açmayacağı ihtimali sorgulanmıştır.

Özellikle Ağustos 2008'de yaşananlar eski Sovyet coğrafyasındaki diğer sorunların da aslında “dondurulmuş olmadığı” gerçeğini ve sorunların çözümü için daha yoğun girişimlere ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne sermişti. Bu bağlamda bir dönem Karabağ sorununun çözümü için girişimler de yoğunlaştırılmıştı. Fakat bu girişimlerin de ciddi sonuçlar doğurmaması diğer etkenlerle birleşince 2016 yılı Nisan ayında cephe hattında şiddetli çatışmaların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Rusya'nın girişimleri sonrasında yeni bir ateşkesle dönüş uzlaşmasıyla sonuçlanan bu çatışmaların ardından barış görüşmelerinin yoğunlaştırılması yeniden gündeme gelmiş ve ateşkesin mutlaka sürdürülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu makalede ateşkes için genel girişimler, ateşkes anlaşmasının niteliği, ateşkesin elde edilme sürecinde ve devamında Rusya'nın rolü değerlendirilmiştir.

Sorunun kaynağı ve niteliği

Bu çalışma sırf ateşkesin sağlanmasında ve sürdürülmesinde Rusya etkeni

üzerine olduğundan sorunun diğer boyutları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmayacaktır. Fakat incelediğimiz konunun daha iyi anlaşılması açısından da öncelikle kısaca da olsa sorunun kaynağı ve genel niteliği üzerinde durulmasında yarar vardır. Karabağ sorunu farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Tarafların tezlerine ve çeşitli araştırmacıların yaklaşımlarına bakacak olursak, sorunu “Rusya’nın Kafkasya’yı kontrolünde tutma politikasının bir aracı” olarak görenler, “Ermenistan’ın yayılmacılık politikasının (üç deniz arasında Büyük Ermenistan kurma hayalinin) aracı”

1980’lerin ikinci yarısında sorunun alevlenmesinden 1994 ateşkesine kadarki süreçte de tüm önemli gelişmelerde Rusya’nın rolü belirleyici olmuştur.

olarak görenler, “bölgede şu anda da yaşamakta olan Ermeni nüfusun özel haklara sahip olmak için yürüttükleri mücadelenin sonucu olduğunu” iddia edenler, “Hristiyan dünyasının Türk ya da Müslüman dünyasının bütünlemesine karşı kullandığı bir araç” olduğunu düşünenler olduğu gibi, sorunun tamamen “Türklerin tarih boyunca Ermenilere zulüm yapmasından” ya da “Stalin döneminde

Karabağ bölgesinin Azerbaycan’a birleştirilmesinden” kaynaklandığını düşünenler, “emperyalizmin bölgedeki oyunlarının bir parçası” olarak görenler ya da “medeniyetler çatışmanın” bir parçası olarak yorumlayanlar da vardır.

Bu tezlerin her biri üzerinden Karabağ sorununun değerlendirmesinin yapılması mümkündür. Ancak, hiç şüphesiz ki, sorunun ilk ortaya çıkışı, Rusya’nın bölgede “ileri karakola” sahip olmak çabalarına, bu çerçevede Rusya ile Osmanlı ve Rusya ile Gacarlar arasındaki savaşların ve imzalanan anlaşmaların sonucu olan göçlere kadar dayanmaktadır.¹ 19. yüzyılın sonlarında emperyalist güçlerin bölge ile ilgilerinin bazı Ermeni kuruluşlarının “büyük Ermenistan” hayaline yönelik girişimiyle ile örtüşmesi, daha sonra ise Çarlık Rusyası’nın çıkardığı milletlerarası anlaşmazlıklar sürecin önemli bir parçası olmuştur. SSCB’nin kuruluşu aşamasında Azerbaycan’ın iradesine aykırı bir biçimde onun içinde yapay kurumun (eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi) oluşturulması, SSCB’nin dağılma aşamasında Çarlık Rusyası’nın taktiğine başvurulması ve diğer çıkarlar sorunun alevlenmesine neden olmuştur.

1980’lerin ikinci yarısında sorunun alevlenmesinden 1994 ateşkesine kadarki süreçte de tüm önemli gelişmelerde Rusya’nın rolü belirleyici olmuştur. Aslında bu, sadece Karabağ sorununa ilişkin bir durum da değildir. Bilindiği

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Engin Lütem, “Karabağ Sorunu”, Derleyen: Ömer Engin Lütem, *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (12.04.2016); Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995; Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

üzere eski Sovyet coğrafyasındaki etnik sorunların tamamında (özellikle de Karabağ sorunu, Güney Osetya sorunu, Abhazya sorunu ve Dnyestryanı sorunu örneklerinde) mevcut durumları çok büyük ölçüde Rusya belirlemiştir. Yani Rusya'nın, daha sonra üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulacak olan "barış girişimleri" aslında çok büyük ölçüde sorunu kontrol altında tutma ve kendi istediği şekilde geliştirme girişimlerinden başka bir şey olmamıştır.

Teknik anlamda soruna ilişkin mevcut durum ise Ermenistan'ın Azerbaycan yönelik toprak iddialarının, Ermenistan yetkililerinin Azerbaycan'a toprak iddiasını onaylayan resmi söylemlerinin, Ermenistan Parlamentosunun almış olduğu kararların, Ermenistan ordusunun Azerbaycan'a saldırmasının ve dış destekle Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden kaynaklanmaktadır.

Ateşkesin sağlanma süreci

Karabağ sorununda 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gerginlik tırmansa da 1991 yılına kadar ateşkes girişimlerinden ziyade Moskova yönetiminin soruna "çözüm bulma" girişimlerinden bahsetmek daha doğrudur. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren ise hem çatışmalar artmış hem de ateşkese ve barışa yönelik girişimler söz konusu olmuştur.

Aslında 1991 yılına sorun açısından belirsiz bir ortam içinde girilmiştir. Orta çaplı çatışmalar, iki tarafın sürekli birbirini suçlaması ve SSCB yönetiminin gerekli önlemleri almaması eğilimi devam etmiştir. 14 Mart 1991'de SSCB Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov SSCB resmi "TASS" ajansına yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığını ve "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası" olduğunu ifade etmiştir.² Bu açıklamadan sonra basın toplantısı düzenleyen Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece olarak bölgedeki Ermenilerin mücadelelerine destek olmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.³

19-21 Ağustos 1991 tarihlerinde Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbenin başarısızlıkla sonuçlanması ve bunun sonucunda SSCB'ye üye Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlaşması sürecinin hızlanması ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını kendisine birleştirmesi girişimleri Karabağ sorununa

2 Gorbaçov'un açıklamasının tam metni için bakınız: "Обращение президента СССР от 14.03.1991 n оп-1631 к народу Азербайджана, жителям Нагорного Карабаха!", http://www.lawmix.ru/docs_cccp.php?id=420 (13.12.2015).

3 Taşkiran, *Geçmişten Günümüze...*, s. 156-157.

da yeni bir boyut kazandırmıştır. Ağustos 1991 darbesinin önlenmesinde büyük rol oynayan Rusya lideri Boris Yeltsin yanına, öteden beri Karabağ sorunuyla yakından ilgilenen Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'i de alarak 20 Eylül 1991'de geç saatlerde Bakü'ye gelmiştir.⁴ Ertesi gün Gence kentine giden liderler, burada yeterli güvenlik önlemleri alındıktan sonra DKÖB'nin merkezi Hankendi'ne geçmiştir. Liderlerin son durağı Erivan olmuştur. Yeltsin ve Nazarbayev bir barış sürecini başlatmaya çalışmış ve her iki tarafla yaptıkları görüşmelerde bunun şartlarını yaklaşık olarak belirlemiştir. Varılan uzlaşma üzerine, 23 Eylül 1991'de Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde barış görüşmeleri başlamıştır. 24 Eylül 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan, Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde anlaşmaya varmıştır. Anlaşma, taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Ermenistan'ın DKÖB'nin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesini, bölgeye kendisini yönetmesi için bir takım olanaklar sağlanmasını ön görmekteydi.⁵

Jeleznovodsk Anlaşması Karabağ sorununda ilk ateşkes anlaşmasıydı. Fakat buna dayanılarak ek adımların da atılması gerekmektedir. Nitekim görüşmelerin ikinci ayağı iki taraf yetkililerince, Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki İcevan rayonuna bağlı bir köyde gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonrasında yayınlanan bildiriye, "cinayet ve intikama dayanan kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu" vurgulanmıştır. Öte yandan karşılıklı saldırılar da ara vermemiştir. Azerbaycan tarafı, ateşkes uyuşmadığını göstermek üzere Rusya ve Kazakistan'dan bölgeye gözlemciler de getirmiştir.⁶ Fakat 20 Kasım 1991'de gerçekleştirilen saldırı barış görüşmelerini ve ateşkes sürecini baltalamıştır. Bu tarihte Azerbaycan hükümetinin üyelerini (Devlet Sekreteri Tofiq İsmayılov, Başbakan Yardımcısı Zülfü Hacıyev, İçişleri Bakanı Mehmed Esedov, Başsavcı İsmet Qayıbov), adalet ve güvenlik yetkililerini, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri (Kazakistan İçişleri Bakan Yardımcısı Sanlal Dasumoviç Serikov ve diğerlerini), ayrıca ünlü gazetecileri taşıyan helikopter Ermenilerin kontrolündeki bölgeden açılan ateş ile düşürülmüştür.⁷ Olayda kurtulan olmamıştır. Azerbaycan'da en sevilen devlet yetkililerinin ve gazetecilerin hayatını kaybettiği bu saldırı sonrasında matem ilan edilmiştir.

4 Musa Qasımov, *Beynelxalq Münasibetler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)*, Bakü: Genclik, 1996, s. 102.

5 Jeleznovodsk bildirisinin tam metni için bakınız: "Zheleznovodsk Declaration", <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts6.php> (13.12.2015).

6 Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, İstanbul: Sinatle, 1998, s. 152.

7 "Azərbaycan Ərazisində Tərədilən Terror - Təxribat Faktları", http://www.azerbaijan.az/Karabakh/ArmenianTerror/armenianTerror_03_a.html (25.02.2016); "Xocalı Soyqırımı", <http://mfa.gov.az/content/795?options=content&id=850> (26.02.2016).

20 Kasım 1991 saldırısı Azerbaycan tarafında Ermenistan'ın ateşkes konusundaki samimiyetine olan inancı baltalamış, ayrıca Azerbaycan'ı bazı kararlar almak zorunda bırakmıştır. Ermenistan'a giden demir yolu kapatılmış, ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında DKÖB'nin statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan rayonları direkt Bakü'ye bağlamıştır.⁸ 20 Kasım saldırısı aynı zamanda Yeltsin ve Nazarbayev tarafından başlatılan bir barış girişiminin sonuçsuz kalması anlamını taşımaktaydı.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmaların sona erdirilmesine yönelik sonraki ilk ciddi girişimler ise İran'dan gelmiştir. 24 Şubat 1992'de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar arasında ateşkes için temel konularda uzlaşmaya çalışılırken Ermenistan tarafı Hocalı Soykırımı'nı gerçekleştirmiştir.

İran'ın bir sonraki benzer girişimi de ateşkes açısından başarısızlıkla ve Azerbaycan açısından işgalle sonuçlanmıştır. Nisan 1992 sonra doğru İran'ın arabuluculuk girişimleri artmış ve 7 Mayıs 1992'de, Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ama anlaşma imzalandıktan sadece bir gün sonra 8 Mayıs 1992'de Ermenistan ordusu bölgenin anahtarı konumundaki Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de ise bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir. Bu da İran'ın arabuluculuğu konusunda sorular ortaya çıkarmış, Ermenistan'ın barış konusundaki tutumunun "samimiliği"ne duyulan kuşkuları güçlendirmiş ve bir barış girişiminin daha sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bazı değerlendirmelere göre bu süreci önemli ölçüde Rusya yönetmiş, hem kontrolü altında tutmak istediği bir soruna müdahale etmeye çalışan İran'ı başarısız ve güvenilmez kılmış, hem de Azerbaycan'ın pozisyonunu zayıflatmıştır.

Haziran 1992'de AGİT çerçevesinde yoğunlaşan arabuluculuk ve ateşkes girişimleri Ermenistan'ın yeni koşullar ileri sürmesi üzerine yine yarım kalmıştır. Şöyle ki, Ermenistan temsilcilerinin barış görüşmelerine eski DKÖB coğrafyasında yaşayan Ermenilerin resmi sıfatla katılmalarını istemesi ve aksi takdirde toplantılara katılmayacaklarını söylemesi, 29 Haziran - 7 Temmuz arasında yapılacak olan Roma görüşmelerinin 3. turundan ve 15 Temmuzda

⁸ "Azerbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini leğv etmək haqqında Azerbaycan Respublikasının qanunu", <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law012az.htm> (26.02.2016).

yapılması planlanan 4. turundan sonuç alınmasını engellemiş ve durum Roma görüşmelerinin katılımcıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹

Çatışmaların şiddetlenerek devam etmesi üzerine arabuluculuk girişimleri de artmıştır. 26 Ağustos 1992’de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için yeni bir girişimde bulunmuştur. 27 Ağustos’da ise Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli sırasıyla Azerbaycan’ı ve Ermenistan’ı ziyaret ederek ateşkes yapılması ve Minsk Konferansı için görüşmelere başlanması çağrısını yapmıştır. İlk sonuçlar Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992’de Alma-Ata Beyannamesi’nin imzalanmasıyla elde edilmiştir.¹⁰ Bu beyannamede öngörüldüğü üzere, 1 Eylül 1992’den itibaren ateşkes sağlanmıştır. 3 Eylül 1992’de taraflar Minsk Grubu’nun da çağrılarını uyararak bu belgeyi uygulamak için Ermenistan’ın sınırdaki İcevan rayonunda protokol imzalamıştır. 14-15 Eylül 1992 tarihlerinde üç taraflı çalışma grubu faaliyete başlamıştır. Fakat bu defa Ermenistan Alma-Ata Beyannamesi’ni reddetmiş ve Kazakistan’ın ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır.¹¹

Bir sonraki girişim Rusya’dan gelmiştir. 19 Eylül 1992’de Rusya’nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Gürcistan Savunma Bakanları 25 Eylül 1992’den itibaren ateşkesin sağlanması ve bir sıra başka konularda anlaşma imzalamıştır. Fakat bir yandan iki tarafın sürekli bir-birlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlaması, diğer yandan Ermenistan’ın Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB Ermenilerinin görüşmelere resmi sıfatla katılması gerektiği yönündeki ısrarları nedeniyle bu anlaşmaya da uyulmamıştır.

20 Şubat 1993’te Roma’da Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkanı Rafaelli’nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonucunda taraflar ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansının resmen açılması için anlaşmasalar da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Fakat 27 Mart 1993’de Ermenistan tarafından, Ermenistan’la Azerbaycan’ın eski DKÖB’ni bağlayan koridorlardan birisi olan Kelbecer rayonuna yönelik saldırı başlatılmıştır. Bu saldırılar 27 Mart - 3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanlığı 6 Nisan

9 “Baker Roma Toplantısından Umutlu”, *Azadlıq*, 15 Haziran 1992.

10 “Almatı Protokolünün İcrasına Nezaret Protokolu”, *Azadlıq*, 5 Ekim 1992; Suren Zolyan, *Naqorniy Karabax: Problema i konflikt*, <http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/5.html> (13.12.2015); Perviz Safarov, *90’lı yıllarda Azerbaycan’ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası*, Bakü: Elm, 1999, s. 31.

11 Perviz Safarov, *90’lı yıllarda Azerbaycan’ın ...*, s. 31.

1993'te, 3 Nisan 1993'ten itibaren rayonun tamamen Ermeni güçleri tarafından işgal edildiğini resmi olarak açıklamıştır. Saldırı sonucunda ilçe nüfusunun bir kısmı öldürülmüş, geri kalanlarsa mülteci durumuna düşürülmüştür. Azerbaycan tarafı bu işgal sırasında Ermenistan tarafının Rus askeri birliklerinden destek aldığını resmi olarak açıklamış, saldırıların Ermenistan'dan yapıldığına ve saldırılarda sadece Rus ordusunda bulunan askeri teknolojinin kullanıldığına ilişkin kanıtlar sunmuştur. Kelbecer'in işgali üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822 sayılı kararda işgal kınanarak biran evvel işgale son verilmesi istenmiştir.¹²

1993 yılı Ermenistan saldırılarının ve ateşkes girişimlerinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Kelbecer'in işgaliyle birlikte sürece BM Güvenlik Konseyi'nin de dahil olmasıyla çabalar daha da çok boyutlu hale gelmiştir. Özellikle, 3 Mayıs 1993'te Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in girişimiyle Rusya AGİK süreci çerçevesinde önemli bir barış girişimi başlatmıştır. Rusya'ya Ermeni yanlısı olarak nitelendiren Azerbaycan, durumu dengelemek için eşit güce sahip ülke olarak ABD'nin sürece katılmasını istemiştir. Sürece Türkiye de dahil olmuş, böylece Rusya, Türkiye ve ABD üçlüsünün yoğun girişimi söz konusu olmuştur. Tarafların, 14 Mayıs 1993'e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer'i boşaltmasını, 17 Mayıs 1993'ten itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesini öngören teklifleri Azerbaycan tarafından kabul görse de, Ermenistan buna yanaşmamıştır. 27 Mayıs 1993'te gerçekleşen Yeltsin – Ter-Petrosyan görüşmesinden sonra Ermenistan'ın tutumunda değişiklik yaşanmıştır. Yani, Ermenistan arabulucuların tüm tekliflerini kabul ettiğini ifade etmiştir. Fakat çok geçmeden Ermenistan bu defa da bölge Ermenilerinin şartları kabul etmediğini ileri sürerek süreci tıkamıştır. Bunda muhtemelen Azerbaycan'da Rusya istihbaratı tarafından başlayan iç karışıklıkların ve darbe sürecinin Ermenistan'ı rahatlatmasının da etkisi olmuştur.

3-4 Haziran 1993 tarihlerinde AGİT'e üye olan 9 ülkenin (ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Belarus) temsilcilerinin Roma'da gerçekleştirilen görüşmesinde Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümü için temel teşkil edecek yeni bir belge hazırlanmıştır.¹³ BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİT çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik "Acil Eylem

12 BM resmi internet sayfası, "RESOLUTION 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (25.02.2016) ; "1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh", <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> (31.03.2016)

13 Levon Chorbajan, Patrik Donabedian and Claude Mutafian, *The Caucasian Knot: The History And Geopolitics Of Nagorno Karabagh*, London: Zed Books, 1995, s. 36.

Planı” kabul edilerek taraflara sunulmuştur. “Acil Eylem Planı”na göre 15 Haziran 1993’den itibaren Ermeni tarafının Kelbecer’i tamamen boşaltması 20 Haziran 1993’te tamamlanmalı ve 1 Temmuz 1993’ten itibaren AGİT’in 50 gözlemcisinin bölgeye yerleştirilmesi gerekiyordu. Ardından da 7 Ağustos 1993’ten geç olmayarak Minsk Konferansı’nda görüşmelerin yeniden başlanması gerekiyordu. Azerbaycan “dokuzlar”ın bu barış planını hemen kabul etmiş ve imzalamıştır. Ermenistan da bu planı kabul etmiş, ama işgal altındaki bölgedeki bazı güçlerin Ermenistan yönetiminin kontrolü altında olmadığını ileri sürerek Kelbecer’in boşaltılması için bir ay daha süre istemiştir.

Barış süreci açısından büyük önem taşıyacak konulardan birisi AGİK Minsk Konferansı’nın Başkanı Mario Rafaelli’nin bölgeye ziyareti olacaktı. Rafaelli’nin 4 Temmuz 1993’te başlayacak Azerbaycan ve Ermenistan ziyareti konusu bir soruna dönüştürülünce planın uygulanmasının sanıldığı kadar kolay olmayacağı anlaşılmıştı. Rafaelli’nin bölgeyi Bakü-İrevan-Bakü-Ağdam-Hankendi-Bakü-Roma grafiği üzere ziyaret etmek istemesine Ermenistan tarafı itiraz etmişti. Ermenistan, Hankendi’ne Ağdam’dan gidilmesine itiraz etmekteydi. Azerbaycan tarafı uzlaşmacı tavır sergileyerek Bakü-Tiflis-İrevan-Hankendi-İrevan-Tiflis-Bakü grafiğini kabul etmiş ve Rafaelli bu trafikle ziyaretini tamamlamıştır. Fakat yine de sonuç alınamamıştır. Çünkü uluslararası arabulucuların barış planı aynıydı: “Ermeniler işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ateşkes ilan edilecek, uluslararası gözlemciler bölgeye gelecek ve Minsk görüşmeleri sonuçlandırılacak”.

Fakat daha sonra Ermenistan’ın yine saldırılarını artırması ve Azerbaycan’da başlayan iç karışıklıklar bu süreci baltalamıştır. 17 Haziran 1993’te bölgeyi ziyaret eden Rus gözlemciler Ağdam kentine düzenlenen uçak saldırılarının şahidi olmuştur. Aynı durum Rus gözlemcilerin Temmuz 1993 sonuna kadar bölgeye yaptıkları iki ziyaret sırasında daha tekrarlanmıştır. 26-28 Haziran tarihlerinde düzenlenen saldırılar sonucu Ermeniler Azerbaycan’ın Ağdere rayonunu işgal etmiştir. 23-24 Temmuz 1993 tarihleri arasında ise Azerbaycan’ın Ağdam rayonunun büyük bir kısmı Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 11 Ağustos’tan itibaren Ermenistan güçlerinin Fizuli ve Cebrayıl rayonlarına saldırıları yoğunlaşmıştır.

23 Ağustos 1993’te Ermenistan Ordusu Fizuli rayonunu büyük ölçüde işgal etmiştir. Bunu 25-26 Ağustos 1993’te Cebrayıl’ın, 31 Ağustosta da Gubatlı’nın işgalleri izlemiştir. 23 Ekim 1993’te Horadiz kasabasının, 28 Ekim-1 Kasım 1993 tarihlerinde Zengilan’ın da işgal edilmesiyle eski DKÖB’yi de içeren tarihi Karabağ bölgesinin tamamı fiilen Azerbaycan’ın kontrolünden çıkarak Ermenistan güçlerinin eline geçmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise Ermenistan’ın işgallerine ilişkin 853, 874 ve 884 sayılı kararlar almıştır. Kararlarda daha

önceki kararların uygulanmasının, işgallere biran önce ve kayıtsız şartsız son verilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.¹⁴

Bu arada, AGİT Minsk Grubu'nun çatışmaların sona erdirilmesi ve sorunun çözümü için temel oluşturması amacıyla "Acil Eylem Planı" hazırlamaya çalışmış, fakat bu girişim de eski DKÖB Ermeni topluluğunun temsilcilerinin itirazları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Özellikle, 2-8 Kasım 1993'te AGİT Minsk Grubu'nun Viyana'da yapılan toplantısında 9 ülkenin temsilcileri bölgedeki son durumu kınayan açıklamalar yapmıştır. Sonuç olarak, 9 ülkenin ortak isteğiyle bir bildiri kabul olunmuştur. Bildiride askeri saldırıların başlatılması ve yeni bölgelerin güç kullanarak işgali AGİT ilkelerinin ihlal edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Dokuz ülke, işgalci kuvvetleri Horadiz'den ve Zengilan rayonlarından hemen çıkmaya ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulamaya davet etmiştir. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun ateşkes sağlandıktan ve işgal olunmuş topraklardan silahlı kuvvetler çıkarıldıktan sonra toplanacak Minsk Konferansı'nda müzakere edileceği ifade edilmiştir. Fakat tüm bu çabalar 1993 yılının sorun açısından Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgallerini ve ateşkes girişimlerinin başarısızlığını önleyememiştir.

1994 yılının Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar, AGİT ve Rusya'nın arabuluculuk girişimleriyle geçmiştir. Aslında Rusya AGİT Minsk Grubu üyesi olsa da devamlı olarak ateşkesin ve barışın sağlanması için kendi planına daha çok üstünlük vermekte ve bununla da bölgedeki eski nüfuzunu sağlayacağını düşünmekteydi.

Rusya'nın girişimleri içinde en önemlileri Moskova'da 18 Ocak 1994'te Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'le Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasanov arasındaki ve 20 Ocak 1994'te Rusya ve Ermenistan Dışişleri Bakanları Kozirev ve Hovanisyan arasındaki görüşmeler, 4 Şubat 1994 tarihinde Macaristan'da "Minsk Dokuzlusu"nun AGİT Minsk Konferansının yeni başkanı İsveçli Yana Eliasson'la görüşmesi, 18 Şubat 1994'te Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da yapılan görüşme sonrasında protokol imzalanması, 28 Şubat - 1 Mart 1994 tarihlerinde Rusya Savunma Bakanı

14 "RESOLUTION 853 (1993) Adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (25.02.2016); "RESOLUTION 874 (1993) Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement> (25.02.2016); "RESOLUTION 884 (1993) Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement> (25.02.2016); "1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh", <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> (31.03.2016)

Yardımcısı ve Devlet Başkanı Özel Temsilcisinin Bakü ve Erivan'ı ziyaretleri olmuştur.¹⁵

31 Mart - 3 Nisan 1994 tarihlerinde BDT Parlamentolararası Kurulu temsilcisi olarak Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Bakü'yü, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Hankendi şehrini ziyaret etmiştir. 9 Nisan 1994'de Ermenistan güçleri Terter rayonuna yönelik olarak yaklaşık bir ay süren yoğun saldırı başlatmıştır.¹⁶ 15 Nisan 1994'de Moskova gerçekleştirilen BDT Devlet Başkanları zirvesi sırasında Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları bir araya gelerek sorunu görüşmüştür. BDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında ayrıca, "Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki olaylar" konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır.¹⁷

26 Nisan - 2 Mayıs 1994 tarihlerinde AGİT heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan parlamentoları başkanlarını ve eski DKÖB'nin Azerbaycanlı (Azerbaycan Türkleri) ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs 1994'te "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır. Daha sonra imzalanacak ateşkes anlaşmasına temel oluşturacak olan bu protokolde ilk önce taraf olarak Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın ve arabulucu devletlerin yetkililerinin yanı sıra eski DKÖB'nin sadece Ermeni temsilcilerinin (ayrılıkçıların) ismi geçmiştir. Bunun üzerine diğer tarafların imzaladığı belgeye imza atmayan Azerbaycan Milli Meclisi Başkan Yardımcısı Afyeddin Celilov Bakü'ye geri dönmüştür. Çünkü daha önce Azerbaycan'a verilen bilgide protokolün Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanacağı ifade edilmişti. Afyeddin Celilov Bakü'ye geri döndükten sonra bu kez Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, Rusya Devlet Başkanının Karabağ Sorunu Özel Temsilcisi Vladimir Kazimirov Bakü'ye gelerek Azerbaycan tarafının protokolü imzalamasını istemiştir. Bakü'de yapılan görüşmeler sonrasında protokolün Azerbaycan ile Ermenistan arasında yapılması, sadece ilgili taraf olarak Karabağ bölgesinin Azerbaycanlı ve Ermeni topluluğunun temsilcilerinin de belgeye imza atmaları kararlaştırılmıştır. Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Resul Guliyev belgenin bu şekilde düzeltilmiş halini imzalamıştır.¹⁸

15 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Ankara: Berikan, 2015. s. 82.

16 "Karabakh", <http://en.president.az/azerbaijan/karabakh> (30.08.2015).

17 http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm (24.05. 2010).

18 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve ...*, s. 83.

Protokolde kısaca, eski DKÖB ve onun çevresindeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına ve bölgenin diğer halklarına zarar verdiği, 14 Nisan 1994 tarihli BDT Devlet Başkanları zirvesinde silahlı çatışmaların durması ve uzlaşmaya varılmasının desteklendiği, Parlamentolararası Kurulun ve BDT'nin bu yöndeki çabası, BM ve AGİT'in sorunun çözümü konusunda aldığı kararların (her şeyden önce Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının) uygulanması gerektiği vurgulanarak, 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da imzalanan protokole değinilerek, 8 Mayıs'tan 9 Mayıs'a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bir sıra başka sorunlarla beraber mültecilerin yerlerine dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı ifade edilmekteydi. 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve eski DKÖB'deki ayrılıkçı Ermeni liderliğinin temsilcileri arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır.¹⁹ Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiştir. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönemde sık-sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, ateşkes resmi olarak günümüze kadar süregelmiştir.

Ateşkes anlaşması sonrası dönemde “ateşkes”

12 Mayıs 1994'de ateşkes imzalandıktan sonraki dönemde Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki temsilcisi Vladimir Kazimirov Haziran ve Temmuz 1994'te Bakü'yu, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki kenti olan Hankendi'yi sık-sık ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiştir.²⁰ Kazimirov, yaptığı görüşmelerin amacının “ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu” ifade etmiştir.²¹ Rusya, Büyük Siyasi Anlaşma'nın imzalanmasıyla, çatışma bölgesine Rus ordusunun gönderilmesini ve gelecekte bu sorunun çözümünü kendi kontrolünde tutarak

19 www.cis.minsk.by/russian/cis-peace.htm (24.05.2010).

20 V. Mitayev, “Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)”, www.zakafkazya.org , (14.12.2009).

21 Rusya'nın önerdiği Büyük Siyasi Anlaşma, basına yansıdığı kadarı ile, Karabağ sorununun dört aşamalı çözümünü öngörmekteydi: ilk aşamada, tarafların askeri kuvvetlerinin 5-10 km geri çekilmesi, iki gün içerisinde Ermeni kuvvetlerinin Ağdam ve Füzuli'den çıkarılması, barış gücü ve gözlemcilerin bulunduğu güvenlik kuşağı oluşturulması; ikinci aşamada Ermeni kuvvetlerinin Cebraylı'dan çıkması, rehin ve savaş esirlerinin karşılıklı değişimi, Ağdam ve Füzuli göçmenlerinin geri dönmesi; üçüncü aşamada üç hafta içerisinde Ermenilerin Zengilan, Gubatlı ve Kelbecer'i boşaltması, Ermenistan üzerinden geçerek Nahçıvan'a ulaşan doğal gaz hattının çalıştırılması, demiryolu ve karayolu ulaşımının tekrar başlatılması; son aşamada “Dağlık Karabağ”ın, Laçın ve Şuşa'nın statüsünün görüşülmesi. Mityayev, “Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke” www.zakafkazya.org , (14.12.2009).

Kafkasya'nın tamamında konumunu yeniden güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Ama Batılı devletler Rusya'nın Kafkasya'da etkisini yeniden artırma girişimlerine karşı çıkmaktaydılar. Bu konuda özellikle ABD itirazlarını açık şekilde dile getirmekteydi. Bu yüzden de Rusya'nın kendi askeri güçlerine, "BM Barış Gücü" statüsü verilmesi doğrultusundaki talebine kesin şekilde itiraz edilmiştir. Batı'nın bu konudaki sert tutumu ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye devlet temsilcilerinin resmi açıklamalarına da yansımaktaydı. ABD'nin BDT temsilcisi James Collins çatışma bölgesine herhangi bir devletin silahlı güçlerinin tek başına getirilmesine izin vermeyeceklerini ve sorunun çözümünün yalnız AGİT çerçevesinde aranmasına üstünlük verdiklerini açıklamıştı. Sorunun çözümü için Rusya'nın hazırladığı "Büyük Siyasi Anlaşma" planının uygulanmasında, AGİT ile Rusya arasında yaşanan gerginliğin sebebi, AGİT'in sorunun çözümünde "tek arabulucu" görüşünü kabul etmemesi (Rusya tek arabuluculuk modelini, dolayısıyla sorunu kendi kontrolünde tutma niyetini gerçekleştirmeye çalışmaktaydı) olmuştur.²²

Azerbaycan da barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz 1994'te bir açıklama yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Rus askerlerinin bölgeye AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edebileceklerini ifade etmiştir.²³

Ağustos-Eylül 1994 tarihlerinde Rusya'nın arabuluculuğu ile Moskova'da gerçekleştirilen Büyük Siyasi Anlaşma'ya ilişkin görüşmelerden bir sonuç çıkmaması, aynı zamanda Rusya'nın tek başına arabuluculuk yapma girişimlerinin başarısızlığa uğraması anlamına gelmiştir. Rusya'nın sorununu çözümündeki inisiyatifini ve tek başına barış gücü göndermesini önlemek için AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi 16 Eylül 1994'te sorun bölgesine gönderilecek barış gücünün çok uluslu olması gerektiği konusunda karar almıştır.²⁴

24 Ekim 1994'te AGİT'in özel toplantısında, AGİT Dönem Başkanı, İtalya Dışişleri Başkan Yardımcısı A. Martini'nin barış gücünün nasıl oluşturulacağı konusundaki önerisi kabul edilmiştir. Kabul edilmiş bu plan çerçevesinde bölgeye 3000'e kadar asker ve gerekli askeri malzeme gönderilmesi öngörülmekteydi. Planda, bölgeye gönderilecek olan barış gücünde bir devletin

22 *Ayna*, 10 Eylül 1994.

23 "Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Heyder Eliyevin "Utro Rossii" qezetine müsahibesi - 6 iyul 1994-cü il", <http://library.aliyev-heritage.org/az/7235858.html> (13.12.2015)

24 Arsen Gasparyan, "Dinamika Karabakskovo Konflikta; Rol Rossiskoy Federasii v Evo Uregulirovanii (Dağlık Karabağ Sorununun Dinamiği ve Rusya Federasyonu'nun sorunun çözümündeki rolü)", www.coc.org/journal/cac06-1999 (17.01.2009).

en fazla %30 oranında askeri güç bulundurabileceği belirtilmekteydi. Plan, barış görüşmelerinin yürütülmesindeki ve bölgeye barış gücünün gönderilmesindeki tüm sorumluluğun Minsk Grubu tarafından üstlenileceği hususunu da belirlemişti. AGİT Barış Gücü'nün bölgeye gönderilmesi düşüncesine ilk tepki Rusya'dan gelmiştir.²⁵ Çünkü AGİT güçlerinin bölgeye gelişi, sorunun çözümünün Rusya'nın kontrolünden ciddi biçimde çıkmasına, hatta Rusya'nın konuya ilişkin olarak saf dışı bırakılmasına yol açabilirdi. O sıralarda AGİT Minsk Grubu'nun Başkanlığını yapmakta olan Andres Byurner barış gücünün yerleştirilmesi biçimini görüşmek için Bakü ve Erivan'ı ziyaret etmiştir. Fakat Azerbaycan'ın kabul ettiği bu planı, Ermenistan reddetmiştir.

Aralık 1994'te gerçekleştirilen AGİT Budapeşte Zirve Toplantısı'nda o zamana kadar Minsk Grubu'nun yapısında değişiklik yapılmış ve tek başkanlık sistemi yerine eşbaşkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bu toplantıda Rusya'ya Minsk Grubu içinde daimi eşbaşkanlık statüsü verilirken, NATO ve Rusya'nın ortak barış gücü oluşturması ve bu kuvvetlerin ilk olarak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışma bölgesine (aslında Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarına) yerleştirilebileceği hususu da karara bağlanmıştır.²⁶ AGİT bu kararıyla, Rusya'ya Minsk Grubu'nda daimi eşbaşkanlık görevini vererek onun tepkilerini azaltmış ve buna paralel olarak, sorunun çözümünün AGİT çerçevesinden çıkmasını ve Rusya'nın tekeline geçmesini önlemeye çalışmıştır.

6-11 Şubat 1995'te Moskova'da Azerbaycan, Ermenistan ve eski DKÖB Ermenileri arasında görüşmeler başlamıştır.²⁷ Ermenistan tarafı, görüşmelere eski DKÖB Ermeni tarafı temsilcilerinin, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın (yani 3 tarafın) katılmasını istemekteydi. Görüşmelerde eski DKÖB Ermenilerinin taraf olarak tanınması için Azerbaycan'a diğer güçler tarafından da büyük baskı yapılmaktaydı. Azerbaycan tarafıysa, çatışan tarafların Azerbaycan ile Ermenistan olduğunu, eski DKÖB Ermeni ve Azerbaycanlı (Azerbaycan Türkleri) topluluklarının sadece "ilgili taraf" olduklarını savunmaktaydı. Ayrıca, Ermeni tarafı barış gücünün bölgeye, barış anlaşması imzalanmadan önce gönderilmesini istemekteydi. Ermenistan bölgeye gelecek kuvvetlerin içerisinde Türk askerlerinin olmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı.²⁸ Barış görüşmelerini tıkayan başka bir konu ise Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve eski DKÖB'nin yeni statüsünün nasıl düzenleneceği konusu idi. Ermenistan Şuşa ve Laçın'ın geleceği konusunun eski DKÖB'nin

25 *Segodnya* (Rusya'da gazete), 14 Ekim 1994.

26 Manvel Sarkisyan, *Politikeshkiye Problemi Kavkaza: Armeniya, Politika Armenii v Regione*, Erivan: The Armenian Center for National and International Studies yayını, 1995, s. 55.

27 *Azerbaycan (Azerbaycan'da resmi gazete)*, 10 Mayıs 1995.

28 *Sabah*, 20 Ekim 1994.

statüsünün belirlenmesinden sonra müzakere edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ermenistan ayrıca, Laçın koridorunun kendi kontrolünde kalması gerektiğini de ileri sürmekteydi. Fakat Azerbaycan tarafı bu önerileri kabule yanaşmamıştır. Azerbaycan, Laçın koridorunun barışın sağlanması sürecinde uluslararası kuvvetlerin denetimi altında olmasına rıza gösterse de, eski DKÖB'nin statüsü konusunu yalnız Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetler çıktıktan sonra görüşeceğini belirtmiştir. Ama Ermeni tarafı bunlara yanaşmamış, Azerbaycan tarafı da önerileri mevcut haliyle kabul etmemiştir. Sonuçta Moskova görüşmeleri de başarısız olmuştur.

1994'den günümüze kadar hemen hemen her gün (tarafklar, önceleri birbirlerini ateşkesi haftada yaklaşık 100 kere ihlal etmekle suçlamaktaydılar, son dönemlerde ise günlük rakam 100'ü geçmektedir) edilmesi nedeniyle ateşkesin ne işe yaradığı devamlı sorgulanmıştır. Ateşkes ihlal edilmesi sonucu her iki taraftan çok sayıda asker ve sivil ölmüş ve yaralanmıştır. Karşılıklı olarak esir alma durumları söz konusu olmuştur. Bazı dönemlerde ise ateşkes ihlallerinin yoğunlaşması savaşın başlayabileceği uyarılarına neden olmuştur.

Azerbaycan, Laçın koridorunun barışın sağlanması sürecinde uluslararası kuvvetlerin denetimi altında olmasına rıza gösterse de, eski DKÖB'nin statüsü konusunu yalnız Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetler çıktıktan sonra görüşeceğini belirtmiştir.

Özellikle, Rusya'nın Ağustos 2008'de Gürcistan'a müdahalesinden sonra "dondurulmuş sorunlar"ın aslında donmamış olduğu ve bu durumun büyük tehlike arz

ettiğinin daha iyi anlaşıldığı, sorunun çözümüne yönelik girişimlerin yoğunlaşacağı iddia edilmiştir. Artan kaygılar üzerine sorunu kontrolü altında tutmaya çalışan Rusya yetkilileri Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı ziyaret ederek herkesi "Gürcistan'ın yaşadıklarından ders çıkarmaya" davet etmiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında Rusya'da 2 Kasım 2008'de gerçekleştirilen görüşme, "çözüm için askeri yola başvurulmayacağına" ilişkin kabul edilen Moskova Bildirisi (Mein Dorf Bildirisi olarak da isimlendiriliyor) ile sonuçlanmıştır.²⁹ Moskova yakınlarındaki Mein Dorf Şatosu'nda imzalanan anlaşmanın ateşkesi önemli ölçüde garanti altına alması beklenmekteydi. Çünkü ilk kez taraflar Rusya'nın da imza attığı bir belgeyle sorunun çözümünde barışçıl yöntemlere bağlı kalacaklarını ifade etmişlerdi. Ama ilginç bir şekilde son yıllarda büyük kayıplara neden olan ateşkes ihlalleri, taraflar arasında görüşmelerin yapıldığı sırada ya da hemen ertesinde yaşanmıştır.

29 "Russia's Medvedev hosts Nagorno-Karabakh talks", Nov 2, 2008, <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL2389234> (10.11.2010).

Örneğin, 10 Eylül 2009 tarihinde Ağdam yönünde saldırıya geçen Ermenistan ordusuna Azerbaycan tarafının karşılık vermesi sonucu 5 Ermenistan askeri öldürülmüş, 10'uysa yaralanmıştı. Keza 2010 yazında Ermenistan'ın ateşkesi ihlali sonucu çıkan geniş çaplı çatışma da, 5 Ermenistan askerinin ölümü, onlarca askerin ise yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. Çatışma sonunda daha sonra Azerbaycan'ın milli kahramanı ilan edilen Mübariz İbrahimov'un cenazesi Ermenistan ordusunun kontrol ettiği bölgede kalmıştır. Daha sonra çıkan çatışmalarda yine Azerbaycan ve Ermenistan ordusunun askerlerinin cenazeleri karşı tarafların kontrol ettiği bölgelerde kalmıştır. Cenazelerin iadesi sadece 27 Ekim 2010'da, Rusya'nın Heşterhan kentinde gerçekleştirilen üçlü görüşmede imzalanan anlaşmayla sağlanabilmiştir. Ateşkesin güçlendirilmesine ilişkin görüşmeler yoğunlaşırken (5 Mart'ta devlet başkanları arasında bir üçlü görüşme daha yapılmıştı) 8 Mart 2011 tarihinde Ermenistan ordusunun keskin nişancısı bir kısmı Ermenistan'ın işgali altında olan Ağdam bölgesinin işgal edilmemiş Şıhlar köyündeki 9 yaşındaki çocuk kafasından vurarak katledilmiştir.

Ağustos 2014'te, Kasım 2014'te, Aralık 2015'te ve diğer bazı dönemlerde ne zaman üst düzey görüşmeler söz konusu olsa, ateşkes ihlalleri her iki taraftan önemli kayıpların yaşanmasına ve savaş senaryolarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Fakat bu gerginliklerin her birinden sonraki birkaç gün içerisinde önceki düzene geri dönülmüştür.

Cephe hattında 1994 ateşkes anlaşmasından sonraki en büyük gerginlik ise Nisan 2016 başlarında yaşanmıştır. 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde yoğun olarak süren çatışmalarda her iki taraf ciddi kayıplar vermiştir (her iki tarafın kendi kayıpları ve karşı tarafın kayıpları konusunda verdiği rakamlar çeliştiği için bu çalışmada rakamlar üzerinde bir tartışmaya girilmemesi uygun görülmüştür). Ama Azerbaycan ordusunun Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarının bir kısmını kurtardığı Ermenistan tarafından da kabul edilmiş, hatta bu gelişme üzerine Ermenistan'da yönetim ve Rusya aleyhinde protesto gösterileri de yoğunlaşmıştır. Bu arada Azerbaycan'da ve bazı diğer ülkelerde yerleşmeye başlayan "Azerbaycan ordusu saldırılarını yoğunlaştırarak topraklarının tamamını işgalden kurtaracaktır" beklentisi genel olarak "Rusya etkeni" ve fiili olarak Rusya'nın girişimleri ile gerçekleşmemiştir. "4 gün savaşı" olarak tanımlanan son gerginlik de Rusya'nın arabuluculuğuyla Moskova'da Ermenistan ve Azerbaycan Genelkurmay Başkanları arasında imzalanan anlaşmayla yerini "ateşkes"e bırakmıştır. Yani, savaştan sürekli ateşkes ihlallerinin yapıldığı aşamaya geri dönülmüştür.

Sonuç

Genel olarak değerlendirecek olursak, Rusya soruna ilişkin kilit ülke konumunu sürekli olarak korumuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere sorunun doğuşunda ve mevcut hale gelmesinde sürekli olarak en önemli rol Rusya'ya ait olmuştur. Birkaç başarısız girişimin ardından ateşkes anlaşmasının imzalanmasını da önemli ölçüde Rusya'nın girişimleri sağlamıştır. Fakat ateşkes anlaşmasına rağmen ateş pek de kesilmiş değildir. Ermenistan için elde ettiklerini yasallaştırmanın, Azerbaycan için ise zorunlu olarak “uygun zamanı beklemenin” aracı olarak görülen ateşkes anlaşması savaş riskini de canlı tutmaktadır. Ağustos 2008 olayları ve Nisan 2016'da yaşananlar da bunu onaylamaktadır.

Rusya'nın bölgesel ve küresel olanakları ile bu ülkenin bölgesel ve küresel iddiaları değişmedikçe sorunun kalıcı biri çözüme ulaşma ihtimali zayıf olarak kalacaktır. Bölgesel etkinliğini daha da artırmayı amaçlayan Rusya Azerbaycan'da askeri üsse sahip olmayı çok arzulamakta, Azerbaycan'daki askeri üslerini ve en son 2013'te Gebele Radar Üssünü boşaltmış olmayı kabullenmemektedir. Bu ülke ateşkes anlaşmasının imzalanmasına ve yoğun bir biçimde ihlal edilmesi sonrasında yeniden sağlanmasına yönelik süreçleri her defasında bölgeye asker yerleştirme girişimi olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Nisan 2016'da yaşananlar sonrasında da bunu gözlemlemek mümkündür. Fakat dengeli ama aynı zamanda mümkün olduğu kadar bağımsız dış politika izleme çabalarını sürdüren Azerbaycan Rusya'nın bu girişimlerine karşı çıkmaktadır. Mevcut koşullarda ateşkesin tamamen ortadan kalkması ve geniş kapsamlı savaşın başlaması ihtimali de zayıftır.

Kaynakça:

- “1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh”,
<http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> (31.03.2016)
- “Almatı Protokolünün İcrasına Nezaret Protokolü”, *Azadlıq*, 5 Ekim 1992;
- “Azərbaycan Ərazisində Törədilən Terror - Təxribat Faktları”,
http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_ArmenianTerror/armenianTerror_03_a.html (25.02.2016); “Xocalı Soyqırımı”,
<http://mfa.gov.az/content/795?options=content&id=850> (26.02.2016).
- “Azerbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”,
<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law012az.htm> (26.02.2016).
- “Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Heyder Eliyevin “Utro Rossii” qezetine müsahibesi - 6 iyul 1994-cü il”,
<http://library.aliyev-heritage.org/az/7235858.html> (13.12.2015)
- “Baker Roma Toplantısından Umutlu”, *Azadlıq*, 15 Haziran 1992.
- “Karabakh”, <http://en.president.az/azerbaijan/karabakh> (30.08.2015).
- “RESOLUTION 853 (1993) Adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (25.02.2016);
- “RESOLUTION 874 (1993) Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement> (25.02.2016);
- “RESOLUTION 884 (1993) Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement> (25.02.2016);
- “Russia’s Medvedev hosts Nagorno-Karabakh talks”, Nov 2, 2008,
<http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL2389234> (10.11.2010).
- “Zheleznovodsk Declaration”, <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts6.php> (13.12.2015).

“Обращение президента СССР от 14.03.1991 п оп-1631 к народу Азербайджана, жителям Нагорного Карабаха!”,
http://www.lawmix.ru/docs_cccp.php?id=420 (13.12.2015).

Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Ankara: Berikan, 2015. s. 82.

Arsen Gasparyan, “Dinamika Karabakskovo Konflikta; Rol Rossiskoy Federasii v Evo Uregulirovaniı” (Dağlık Karabağ Sorununun Dinamiği ve Rusya Federasyonu’nun sorunun çözümündeki rolü),
www.coc.org/journal/cac06-1999 (17.01.2009).

Ayna, 10 Eylül 1994.

Azerbaycan (Azerbaycan`da resmi gazete), 10 Mayıs 1995.

BM resmi internet sayfası, “RESOLUTION 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (25.02.2016) ;

Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995;

Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar*, İstanbul: Sinatle, 1998.

http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm (24.05. 2010).

Levon Chorbajan, Patrik Donabedian and Claude Mutafian, *The Caucasian Knot: The History And Geopolities Of Nagorno Karabagh*, London: Zed Books, 1995.

Manvel Sarkisyan, *Politiçeskiye Problemi Kavkaza: Armeniya, Politika Armenii v Regione*, Erivan: The Armenian Center for National and International Studies yayını, 1995.

Musa Qasimov, *Beynelxalq Münasibetler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)*, Bakü: Genclik, 1996.

Ömer Engin Lütem, “Karabağ Sorunu”, Derleyen: Ömer Engin Lütem, *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*,

http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (12.04.2016);

Perviz Safarov, *90'lı yıllarda Azerbaycan'ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası*, Bakü: Elm, 1999.

Sabah, 20 Ekim 1994.

Segodnya (Rusya`da gazete), 14 Ekim 1994.

Suren Zolyan, *Naqorniy Karabax: Problema i konflikt*,

<http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/5.html> (13.12.2015);

V. Mitayev, “Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)”, www.zakafkazyia.org , (14.12.2009).

